

Pojetí hodnot žáků mladšího školního věku

Vomáčková Helena, Cihlář David

Abstrakt: Příspěvek prezentuje přístupy k terminologickému vymezení hodnot a poukazuje na rozhodující roli rodiny při tvorbě hodnotové orientace žáků mladšího školního věku. Působením výchovy a dalších sociálních podmínek dochází k formování osobnosti již v tomto věku a to jak ve složce charakterové (je determinována zejména sociálně, normativně a hodnotově), tak i ve složce temperamentové (je determinována zejména emočně). Článek výběrově seznamuje s výsledky dotazníkového šetření, které bylo zaměřeno na testování vlivu vytipovaných charakteristik rodinného prostředí na dílčí projevy hodnot u žáků dle typologie Sekery. V rámci morálních hodnot byly testovány např. o projevy tolerance podvodu, pravdomluvnost a ochota pomoci, v rámci výkonových hodnot byly testovány např. projevy vytrvalosti, zájmové aktivity a kooperace, v rámci ekonomických hodnot byly testovány např. projevy šetrnosti, ekonomické nedostatečnosti či materiální preference.

Klíčová slova: mladší školní věk, pojetí hodnot, vliv rodiny, typologie hodnot, výběr z dotazníkového šetření

Abstract: The contribution presents the approaches to the terminological definition of values and points out the deciding role of the family during the process of creation of value orientation of young learners. The personality is being shaped already in this age due to the effects of upbringing and other social conditions. This shaping consists of both the character component (determined mainly by social environment and accepted norms and values) and the temperament component (determined mainly by emotions). The contribution presents selected results of questionnaire survey focused on testing the influence of selected attributes of family environment on values manifestation among learners as per Sekera typology. Tested moral values consisted of e. g. display of fraud tolerance, truthfulness and willingness to help, tested performance-related values consisted of e. g. display of endurance, hobbies and cooperation and finally tested economic values consisted of e. g. display of frugality, economic deficiency or material preferences.

Key words: young learners, conception of values, family influence, value typology, (selected) questionnaire survey

1 Úvod

Z pojetí cílů ve výchovně vzdělávacím procesu pro první stupeň primárního vzdělávání vyplývá, že postoje a hodnoty by měly být pěstovány právě s takovým důrazem, jako je tomu u vědomostí¹. Platí to nejen pro školu ale rovněž pro rodinu, neboť jde o období ve vývoji dítěte, kdy se nejlépe daří působit na jeho psychiku, měnit podle požadovaných norem jeho chování. Jde o období, kdy je dítě již vnitřně připraveno učit se a měnit samo sebe². Žáci mladšího školního věku nedosahují sice takové míry abstrakce jako jejich starší spolužáci,

¹ GÖBELOVÁ, T. Uvedení do výchovné problematiky na prvním stupni ZŠ. Ostrava: Repronis 2004, 82s. ISBN 80-7368-006-8

² KREJČÍKOVÁ, E. Vývojová psychologie pro učitele. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986. 110 s.

přesto vnímají společenské hodnoty a normy poměrně citlivě. Jejich malá životní zkušenost je vede k podřizování se řádu autorit bez zpochybnění, věří pravdám svých rodičů a učitelů. Umějí ale popisovat své pocity a ty se mohou stát významným vodítkem k reflexi skutečnosti, kterou prožívají. Na tomto faktu bylo založeno dotazníkové šetření, jehož některé výstupy komentuje příspěvek.

2 Hodnoty a jejich terminologické uchopení

V odborné literatuře nelze najít jednotné vymezení pojmů a problematiky, týkající se hodnot. Rozdílné náhledy jsou dány jednotlivými vědními disciplínami, např. filozofií, sociologií, psychologií, pedagogikou, speciální pedagogikou. Terminologicky se jedná o poměrně široce vymezenou oblast, dostupná literatura³ nabízí různá pojetí hodnot a používá řadu volných terminologických propojení, např.:

- hodnotové vidění⁴ (vyjadřuje skutečnost, že prezentované sdělení je příjemcem chápáno jako rezonující s jeho hodnotami, jde fakticky o první krok při formování hodnot u dětí např. v rodinném prostředí),
- hodnotové poselství (představuje protipól hodnotového vidění, neboť vyjadřuje směr nabídky hodnot od rodiče k dítěti, prolnutí hodnotového vidění a hodnotového poselství má zásadní význam pro utváření hodnotových struktur),
- hodnotové preference (vyjadřují fakt, že hodnoty působí ve vzájemných vztazích, které určují jaké hierarchické uspořádání – staticky vnímaný žebříček hodnot – charakterizuje nositele hodnot: tj. v našem případě rodiče a posléze jejich děti),
- hodnotovou orientaci (na rozdíl od hodnotových preferencí, které v sobě obsahují nastavení váhy a pořadí hodnot v určitém čase, vyjadřují hodnotové orientace dynamiku působení ve spojení s určitým cílem, tj. zaměřenost těchto preferencí),
- hodnotový rámec (vyjadřuje prostor, v němž se v daném nositeli hodnot dějí hodnotová vnímání, představuje meze vyznávaných a přijatých hodnot jejich daného nositele),
- hodnotovou strukturu (vyjadřuje celek vzájemně provázaných atributů hodnot daného nositele, tj. provázání jeho hodnotových preferencí - s rozhodující vahou životních hodnot - s hodnotovou orientací a s hodnotovým rámcem.

Hodnoty, jako to, „o co jde především“, jsou spojeny s tím „jak je přijatelné“ těchto hodnot dosahovat, tj. souvisí s normami chování⁵. Pravidla chování – ať psaná či nepsaná – vypovídají v každé společnosti o mezích přijatelnosti a nepřijatelnosti chování a jednání lidí. Je zřejmé, že normy jsou vázány na přijaté i cílové hodnoty a umožňují konfrontovat, co je ještě správné a co už správné není. Nebezpečím současné společnosti je přijímání většinového

³ Např. SLEJŠKA, D. Vývojové procesy lidských hodnot a naše doba. Praha: Sociologický ústav ČSAV, 1990. RABUŠIC, L. (ed.) České hodnoty 1991-1999. Sociální studia 6. Brno: Fakulta sociálních studií MU, 2001. PRUDKÝ, L. Inventura hodnot. Praha: Academia 2009.341 s. ISBN 978-80-200-1751-2

⁴ DOROTÍKOVÁ, S. Filosofie hodnot: problémy lidské existence, poznání a hodnocení. Praha: Univerzita Karlova 1998. 162 s. ISBN 80-86039-79-X.

⁵ PARSONS, T. The Social System. London: Routledge and Kegan Paul, 1951.

chování jako normy (ačkoli jde v podstatě o abnormalitu), což signalizuje deformaci cílových i přijatých hodnot ve společnosti.

3 Rodina v kontextu tvorby hodnot

Rodina jako nejstarší, tradiční společenství je primárním činitelem socializace, má významný a zpravidla trvalý vliv na vývoj a sebepojetí jedince⁶. Rodina jako systém, mezi jehož prvky je vytvářena komunikační síť a jsou nastolovány vzájemné vztahy dle jeho vyznávaných priorit a hodnot, má nezastupitelné postavení v oblasti emocionálního a hodnotového vývoje dítěte. Mezilidské vztahy a komunikace v rodině - jako v malé sociální skupině - v sobě odrážejí hodnoty, které jedinec vyznává, a lze rozpoznat, která hodnota stála za motivem toho kterého chování. Rodina je pro dítě zdrojem zkušeností a vzorců chování, které se v jiné skupině získat nedají, formuje ho během celého vývoje a podílí se na budování jeho identity. Rodina funguje současně jako prostředník společensky uznávaných hodnot, norem, postojů, pravidel a zákonů⁷ a naplňuje řadu funkcí⁸. V rámci nich je pro pozitivní přístup k životu dítěte mladšího školního věku důležitá emoční opora rodičů (zejména pocity jistoty, důvěry, bezpečí, lásky)⁹. Dítě se pak umí s rodiči dělit o pozitivní i negativní emoce, formují se složky jeho charakteru¹⁰. Učí se přitom seberegulaci a sebeovládání, což je podmíněno nejen emoční reaktivitou, ale i volným ovládním emočních reakcí¹¹. Dokáže lépe rozumět svým pocitům, rozlišovat je a pracovat s nimi. Žák v mladším školním věku stojí na samém prahu tvorby svého hodnotového systému a vystupuje převážně jako příjemce hodnotových poselství svých rodičů.

4 K některým výstupům dotazníkového šetření

Dotazníkové šetření proběhlo v závěru roku 2012 na výběrovém souboru 480 žáků čtvrtých, pátých a šestých tříd jedenácti škol ústeckého a litoměřického okresu. V rámci dotazníkového šetření byl sledován ucelený soubor vztahů mezi dílčími projevy hodnot u žáků (závisle proměnná) a jejich rodinným zázemím (nezávisle proměnná). Dílčí projevy hodnot byly charakterizovány 25 položkami nestandardizovaného dotazníku při využití čtyřstupňové Lickertovy škály: rozhodně ano, spíše ano, spíše ne, rozhodně ne. Žáci se vyjadřovali k projevům hodnot převážně morálních, výkonových a ekonomických¹², u nichž byly zjišťovány vazby na tři základní charakteristiky rodin (vzdělání, typ rodiny, počet

⁶ JEDLIČKA, R., KLÍMA, P., KOŤA, J., NĚMĚC, J., PILAŘ, J. Děti a mládež v obtížných životních situacích. Nové pohledy na problematiku životních krizí, deviací a úlohu pomáhajících profesí. Praha: Themis, 2004. 478 s. ISBN 80-7312-038-0

⁷ MATĚJČEK, Z. Dítě a rodina v psychologickém poradenství. Praha: SPN 1992. 215 s. ISBN 80-04-25236-2

⁸ BRTNOVÁ ČEPIČKOVÁ, I., KOLÁŘ, Z., MULLEROVÁ, L., SVOBODA, Z., ŠTRÉBLOVÁ, M. Vybrané kapitoly ze sociální pedagogiky. Ústí nad Labem: Garti, 2002. 190 s. ISBN 80-7044-458-4

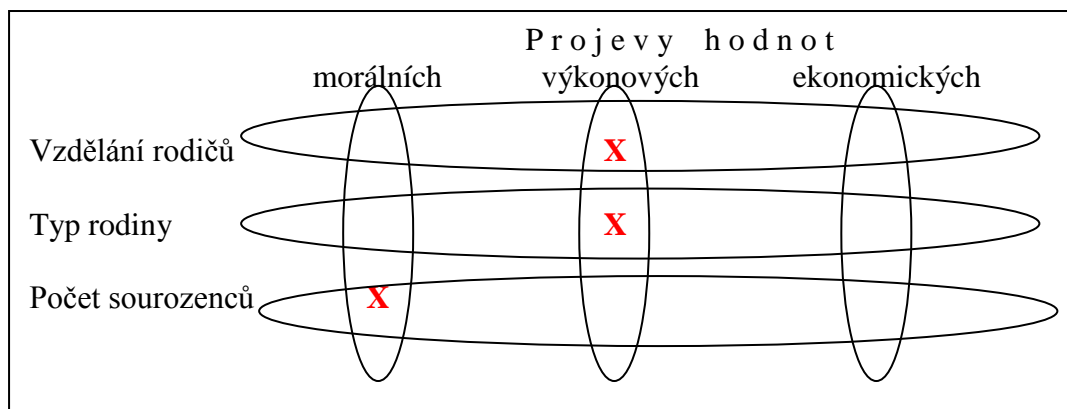
⁹ VÁGNEROVÁ, M. Vývojová psychologie I. Dětství a dospívání. Praha: Karolinum 2005. 476 s. ISBN 978-80-246-0956-0

¹⁰ HÁBL, J. Formování charakteru: Zapomenuté téma Komenského didaktiky. Kam směřuje současný pedagogický výzkum? XVIII. Liberec: TUL, 2010. ISBN 978-80-7372-722-2.

¹¹ LANGMEIER, J., KREJČÍKOVÁ, D. Vývojová psychologie, 2. aktualizované vydání. Grada Publishing 2006. 386 s. ISBN 80-247-1284-9

¹² SEKERA, J. Hodnotová orientace a mezilidské vztahy v pedagogických sborech. Repronis Ostrava: 1994, 119s. ISBN 80-7042-3.

sourozenců). Výchozím se pro testování stalo vztahové pole tří základních závisle proměnných a tří základních nezávisle proměnných, které byly testovány v četných variantách projevů hodnot – viz obr. 1 (statisticky potvrzené závislosti jsou vyznačeny křížkem).

Obr. 1: Vztahové pole testovaných proměnných

Cílem bylo zjistit, zda vybrané charakteristiky rodin statisticky významně souvisí s projevy hodnot u žáků mladšího školního věku. K prokázání závislosti byl použit chí kvadrát test. Nulová hypotéza byla zamítána na 5% hladině významnosti ($p < 0,05$). Vybrané dílčí výsledky jsou komentovány dále.

Faktor vzdělání rodičů, který lze vnímat současně jako jednu z životních hodnot, byl sledován ve svém vlivu na projevy hodnot u žáků prvního stupně základní školy. V testovaném vzorku tvořili dominantní skupinu oba rodiče se středoškolským vzděláním (49 %), následovala skupina s oběma rodiči vysokoškoláky (23 %) a skupina alespoň s jedním vysokoškolákem (12 %). V důsledku výše uvedeného téměř 35 % oslovených žáků žilo v rodině, kde na ně působil vysokoškolsky vzdělaný rodič. Zatímco u žádné ze sledovaných vazeb projevů morálních hodnot (např. respektování řádu, plnění povinností, svobodná volba) a hodnot ekonomických (např. preference peněžní odměny, porušování zásluhovosti, materiální nadstandard) nedošlo u žáků mladšího školního věku k prokázání statistické závislosti na vzdělání rodičů, v případě skupiny výkonových hodnot tomu tak nebylo. Např. byla prokázána závislost trávení volného času žáků aktivním způsobem na vzdělání rodičů (Pearson Chi-square: 21,3851 $p=0,045033$). Čím vzdělanější měli žáci rodiče, tím více aktivního času trávili a rodiče s nimi. Zatímco u obou rodičů se základním vzděláním to bylo cca 63 % žáků, u rodičů, z nichž jeden byl středoškolák, to bylo 65 % žáků, tak u rodin obou středoškoláků aktivně trávilo čas již 73 % žáků a v rodinách, kde působil alespoň jeden vysokoškolák, se zastoupení žáků aktivně trávících čas pohybovalo mezi 74 a 80 % žáků. Aktivní trávení volného času žáků mladšího školního věku lze s ohledem na bohatost zkušeností, nejenom kognitivního, psychomotorického a volního charakteru, ale rovněž z hlediska socializačního, považovat za klíčový faktor rozvoje jejich osobnosti a hodnotových struktur. Vzniká otázka, jakým způsobem podnítit rodiny s nižším stupněm vzdělání (neřku-li rodiny se statusem sociálního vyloučení) k organizaci aktivně tráveného volného času svých dětí, nebo zda tuto roli převezme někdo jiný.

Typ rodiny jako druhá nezávisle proměnná byla testována ve variantě rodiny úplné (69 % žáků), neúplné (17 % žáků), doplněné (10 % žáků) a jiných forem (4 % žáků). Stejně jako v případě vzdělání rodičů se na výzkumném vzorku nepodařilo prokázat statisticky významný vliv typu rodiny na žádný z projevů morálních hodnot (např. pravdomluvnost, ochota pomoci, tolerance podvodu) a hodnot ekonomických (např. hospodárnost, ekonomická nedostatečnost, preference věcných odměn). K prokázání závislosti došlo pouze u některých projevů hodnot výkonových. I zde se jednalo např. o podmíněnost trávení volného času aktivním způsobem, ale v závislosti na typu rodiny, z níž žáci pocházeli (Chí-square: 21,4946; $p=0,001496$). Pokud jsme sledovali odpovědi žáků „rozhodně ano“, zaznamenali jsme téměř plynulý pokles výsledných hodnot směřující od úplných rodin k rodinám doplněným. Při srovnání hodnot odpovědí u žáků z úplných rodin (39 %) a odpovědí žáků z doplněných rodin (24%), jde o více jak 10 % rozdíl, v případě všech kladných odpovědí se diskrepance ještě zvýší (24 %). Není asi překvapením, že žáci z úplných rodin tráví svůj volný čas relativně aktivněji, než žáci z rodin neúplných. Překvapivě ale působí, jestliže žáci z rodin neúplných, jejichž funkce je oslabena a jednostranně vychýlena, tráví svůj čas relativně aktivněji, než žáci z rodin doplněných¹³. Rodina doplněná se v tomto smyslu jeví jako nejméně funkční, s větším zaměřením na vztahy partnerské než na vztahy rodičovské.

Sourozenecké systémy jako třetí nezávisle proměnná byly testovány ve struktuře souborů jedináčků (12 %), s jedním sourozencem (58 %), se dvěma sourozenci (20 %), se třemi sourozenci (6 %) a s více než třemi sourozenci (4 %). Jejich vliv se podařilo prokázat pouze v rámci skupiny projevů hodnot morálních, a to konkrétně u projevu tolerance podvodu (Chí-square: 24,7984; $p=0,015739$). Žáci vyjadřovali míru souhlasu s tím, zda v případě, že je nikdo nevidí, tak si mohou vzít, co jim nepatří. Pokud sledujeme výsledné hodnoty odpovědí rozhodně ne, vidíme tendenci postupného poklesu hodnot od nejvyšší – což jsou odpovědi jedináčků (téměř 81 %), přes žáky s jedním sourozencem (téměř 78 %) a žáky se dvěma sourozenci (téměř 73 %), až k hodnotám žáků se třemi sourozenci (téměř 62 %). Významný rozdíl činí téměř 20 % (jedináčci versus tři sourozenci). Projev tolerance podvodu byl tedy nejvíce viditelný ve sledovaném souboru u žáků se třemi sourozenci. Příkládáme to zejména míře socializace ve vícečetných rodinách, kde symbióza členů rodiny potlačuje prvky egoismu a nutí k silnějším projevům sdílení.

5 Závěr

Příspěvek poukazuje podmínky a okolnosti formování hodnotových struktur u žáků mladšího školního věku a na faktor vlivu rodiny pro rozvoj jejich osobnosti v kontextu jejich hodnotového nazírání světa. Přibližuje některé dílčí výstupy z ucelené analýzy provedené na základě rozsáhlého výběrového šetření ve dvou okresech Ústeckého kraje v roce 2012. Při něm byli žáci výběrového vzorku dotazováni na jednotlivé projevy hodnot morálních, výkonových a ekonomických. Přestože většina dílčích vazeb, které byly sledovány v rámci tří zvolených nezávisle a závisle proměnných, nebyla potvrzena jako statisticky významná, nelze popřít klíčovou roli rodiny pro budoucí život každého jednotlivce a jeho přístup k sobě samému a k okolnímu světu.

¹³ DUNOVSKÝ, J. Sociální pediatrie. 1. vydání. Praha: Grada, 1999, 279 s. ISBN 80-7169-254-9.

Tento příspěvek vznikl za podpory grantového projektu SGA 43 201 15 0005 01v rámci specifického vysokoškolského výzkumu na Univerzitě Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem.

Literatura

- BRTNOVÁ-ČEPIČKOVÁ, I., KOLÁŘ, Z., MULLEROVÁ, L., SVOBODA, Z., ŠTRÉBLOVÁ, M. Vybrané kapitoly ze sociální pedagogiky. Ústí nad Labem: Garti, 2002. 190s. ISBN 80- 7044-458-4.
- DOROTÍKOVÁ, S. Filosofie hodnot: problémy lidské existence, poznání a hodnocení. Praha: Univerzita Karlova 1998. 162 s. ISBN 80-86039-79-X.
- DUNOVSKÝ, J. Sociální pediatrie. 1. vydání. Praha: Grada, 1999, 279 s. ISBN 80-7169-254-9.
- GÖBELOVÁ, T. Uvedení do výchovné problematiky na prvním stupni ZŠ. Ostrava: Repronis 2004, 82s. ISBN 80-7368-006-8.
- HÁBL, J. Formování charakteru: Zapomenuté téma Komenského didaktiky. Kam směřuje současný pedagogický výzkum? XVIII. Liberec: TUL, 2010. ISBN 978-80-7372-722-2.
- JEDLIČKA, R., KLÍMA, P., KOŤA, J., NĚMĚC, J., PILAŘ, J. Děti a mládež v obtížných životních situacích. Nové pohledy na problematiku životních krizí, deviací a úlohu pomáhajících profesí. Praha: Themis, 2004. 478 s. ISBN 80-7312-038-0.
- KREJČÍKOVÁ, E. Vývojová psychologie pro učitele. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986. 110 s.
- LANGMEIER, J., KREJČÍKOVÁ, D. Vývojová psychologie, 2. aktualizované vydání. Grada Publishing 2006. 386 s. ISBN 80-247-1284-9.
- MATĚJČEK, Z. Dítě a rodina v psychologickém poradenství. Praha: SPN 1992. 215 s. ISBN 80-04-25236-2.
- PARSONS, T. The Social System. London: Routledge and Kegan Paul, 1951.
- PRUDKÝ, L. Inventura hodnot. Praha: Academia 2009.341 s. ISBN 978-80-200-1751-2.
- RABUŠIC, L. (ed.) České hodnoty 1991-1999. Sociální studia 6. Brno: Fakulta sociálních studií MU, 2001.
- SEKERA, J. Hodnotová orientace a mezilidské vztahy v pedagogických sborech. Repronis Ostrava: 1994, 119s. ISBN 80-7042-3.
- SLEJŠKA, D. Vývojové procesy lidských hodnot a naše doba. Praha: Sociologický ústav ČSAV, 1990.
- VÁGNEROVÁ, M. Vývojová psychologie I. Dětství a dospívání. Praha: Karolinum 2005. 476 s. ISBN 978-80-246-0956-0.

Helena Vomáčková, David Cihlár

Katedra pedagogiky PF UJEP

PF UJEP

Hoření 13

400 96 Ústí nad Labem

e-mail: helena.vomackova@ujep.cz; david.cihlar@ujep.cz